

Павле Миленковић
Алексеј Кишјухас
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК:316.2:159.942
Прегледан научни рад
Примљен: 20.05.2016.

КЛАСИЦИ ТЕОРИЈЕ СИСТЕМА И УЧЕЊЕ О ЕМОЦИЈАМА

Сажетак: Овај рад је посвећен проблематизацији емоција у оквирима теорије система у социологији, с посебним освртом на Талкота Парсонса и Никласа Лумана. Након разматрања амбивалентног међуодноса (изучавања) емоција и социологије, као и основних претпоставки теорије система, износи се (ре)интерпретација улоге и места које унутар ове теоријске традиције имају емоције. Аргументује се да емоције као варијабла имају истакнуто место, односно да играју значајну улогу у формулацији основних претпоставки теорије система у социологији. Скреће се пажња на то да теорије система нуде користан теоријски оквир за проблематизацију и објашњење људских емоција и емоционалности, на целовит и сазнајно релевантан начин. На крају, предочене су могуће тачке повезивања између социологије и психологије у оквиру теорије емоција.

Кључне речи: Теорије система, емоције, социологија емоција, Талкот Парсонс, Никлас Луман

* * *

Теорија система представља један од ређих случајева теоријског мишљења које, уместо различитих па и дивергентних оријентација унутар једне научне дисциплине, представља накривљавање више научних дисциплина унутар једне теорије. Теорија односно теорије система представљају сада већ класично *збирно* научно наслеђе више друштвених наука као релативно сложне заједнице различитих научних области. Како нас у овом раду понајвише занима допринос теорије система проблематици људских емоција, настојаћемо да покажемо да овакво теоријско мишљење чини (и) инспиративни мост између социологије и психологије (емоција).

Дакле, од својих раних, кибернетских почетака, област теорије система успешно надилази уобичајену академску раздеоу између природних и друштвених наука, са готово неизбежним уметнутим *vs.* које, у овом случају, изостаје. Кибернетика, наука о комуникацији/комуникологија, психологија, наука о организацији, наука о језику, антропологија и социологија сусрећу се у теоријама система. Неке области су, наизглед, ближе структурно-функционалном приступу,

па отуд и више на страни социологије и антропологије. Неке верзије теорије система остају више код психолошког и когнитивног проблематизовања елементарна система са аспекта актера/појединаца, па су ближи психологији.

Тема емоција, чини се, представља додатно посебну, “различиту” и (према уобичајеној интерпретацији) готово непорециво “психолошку” тему. Па ипак, расправе о емоцијама у друштвеним наукама налазе своје значајно место и унутар теорија система, те тиме, нужно поседују и своју не-психолошку (готово би се могло рећи не-емотивну димензију), посебно занимљиву у оквиру њене социолошке проблематизације.

Истина, тема емоција није сасвим нова у домену социологије као ни психологије, од њених раних, формативних корена. На пример, колективна психологија Габриела Тарда (Tarde 1890/1903) и Гистава Ле Бона (Le Bon 1895/2002) данас има релативно танку научну тежину, али ипак представља рани покушај систематског осмишљавања колективних осећања приписаних маси и подржаних од ње. Маса или гомила је код Тарда (Gabriel Tarde) била дефинисана као плуралност особа које се окупљају на датом месту и у дато време и које су уједињене емоцијама, веровањима и акцијом. Ле Бон (Gustave Le Bon) је искористио Тардову концепцију имитације и сугестије као основних социјалних процеса, али у једном елитистичком и антидемократском духу који (нажалост?) остаје популаран и данас.

Колективна психологија, као теорија о колективним емоцијама, на корак је, уосталом, од колективних осећања приписаних групи као друштвеној чињеници и појави *sui generis*, у неретко агресивно анти-психолошкој теорији друштва Емила Диркема (Dirkem 1895/2012). Под немалим утицајем развојне психологије Анрија Валона (Henri Wallon), баш као и поменутог Диркема, *историја сензитивитета* као историја колективних осећања чини жижну тачку историографског програма Лисјена Февра (Lucien Febvre), историчара на махове подвојеног између психологије и социологије, сваки пут када треба да опише колективне заносе и осећања у радовима који се данас третирају као класично штиво из домена друштвене и културне историје (Февр 1944/2015).

Најзад, зрела социологизована културна историја или историјска социологија Макса Вебера (Max Weber) и Норберта Елиаса (Norbert Elias) баштине једнако на основама једне социологизоване теорије понашања као и рационализоване етике делања одговорног појединца. Могло би се устврдити да Веберово рационално делање представља хуманистичко-декартовску рационализацију емоција, настојање да се емоције не отму у чисте афекте (Вебер 1921/1976). За Елиаса ово обуздавање емоционалности на групном нивоу представљено је ритуализацијама које у понашање (психологија) уноси култура (традиција, преношење, друштво) (Elias 2001).

Код двојице најистакнутијих теоретичара система, Талкота Парсонса и Никласа Лумана, промишљање емоција и емоционалности стављено је у функцију шире схваћене интеракције појединачне воље и свести и елемената друштвеног поретка или система. Из тих разлога, може изгледати да је разматрање теме емоција пуки привесак претходно већ конструисаном моделу друштвеног система који подлеже логици која измиче појединачној вољи. Ипак, није сасвим тако. Док је поређење теорија система Парсонса и Лумана - с обзиром на густу мрежу њихових међусобних утицаја - готово опште место социолошке теорије, поредбена анализа њихове теорије о емоцијама, изузев пар изузетака (Staubman 2005) готово је изостала.

Талкот Парсонс: личност, емоције, акција

Парсонсова теорија система се ретко доводи у везу са расправом о људским емоцијама (Fish 2005), при чему се заборавља се да емоције имају важно место или истакнуту улогу у његовом теоријском систему. Овом пренебрегавању је, по прилици, разлог Парсонсова академска и дисциплинарна идентификација као социолога функционалистичке оријентације, као и потоње распрострањено идеолошко ишчитавање његове теорије система као теоријског легитимисања историјско-културних образаца либерализма у основне темеље друштвеног поретка: породицу, норме и друштво као систем.

Ипак, иницијална Парсонсова амбиција у погледу развијања једне свеобухватне теорије система је интердисциплинарна, као у научном тако и у институционалном смислу. Не треба изгубити из вида његово активно учешће у настанку *Одсека за друштвене односе* на Харвардском универзитету, непосредно након Другог светског рата (1946), као настојање да се окупе и повежу истраживачи из области социологије, психологије и антропологије¹. Уосталом, као што је познато, сам Парсонс гради теорију система на унификацији поменути три дисциплине,

¹ Пун назив одсека је *Одсек за друштвене односе у интердисциплинарним студијама друштвених наука*, насталог на Парсонсову иницијативу као резултат здружене сарадње одсека за социологију, психологију и антропологију на харвардском универзитету. Парсонс је руководио овим одсеком од њеног оснивања, окупивши око заједничког посла у то време утицајне истраживаче: Церома Брунера (Jerome Bruner), Гордона Алпорта (Gordon Allport), Хенрија Мареја (Henry Murray), Роберта Вајта (Robert W. White) у области психологије; Клајда Клакхона (Clyde Kluchohn) у области антропологије, Алекса Инкелеса (Alex Inkeles), те, потом, Сејмура Липсета (Seymour Martin Lipset), Барингтона Мура (Barington Moore) и Дејвида Ризмана (David Riesman) у области социологије, међу осталима. Одсек је расформиран почетком седамдесетих, након што је дао, ипак, неколико генерација утицајних истраживача као што су Харолд Гарфинкел (Harold Garfunkel), Клифорд Герц (Clifford Geertz), Нил Смелсер (Neil Smelser), Чарлс Тили (Charles Tilly), Марк Грановетер (Mark Granovetter).

тростепеним и градуалним повезивањем личности (психологија), друштва (социологија) и културе (антропологија).

Дакле, његова теорија акције једнако је психологија колико и социологија, унутар које се актер сагледава као ентитет који је и афективно и рационално мотивисан на потрошњу енергије како би достигао одређени циљ а који најчешће дефинише култура, односно културни систем (Parsons 1951/1991). У питању је делање које имплицира средства и одређене околности и препреке за постизање циља. Он је у Веберовом духу разликовао „инструменталну“ и „експресивну“, односно рационалну и емоционалну акцију. Парсонс је и друштвене односе који одликују традиционална друштва одредио као експресивне, односно личне и стабилне, док је сматрао да су односи у модерном друштву инструментални, тј. безлични и „пословни“.

Парсонсова чувена идеја о варијаблама образаца додатно се исказује кроз наведене дихотомије, при чему и ове варијабле могу бити експресивне и инструменталне по карактеру. Наиме, он тврди да актер одабира једну страну пре утврђивања значења дате ситуације, односно пре него што буде делао у односу на ту ситуацију. Пошто свака варијабла образаца представља дилему или проблем коју актер решава пре одвијања акције, актери тада праве избор на основу типа друштва. Занимљиво је и да су ови типови друштва аналогни са дихотомијом између *Gemeinschaft* и *Gesellschaft* у делу Фердинанда Тениса (Tönnies 1887/1957).²

У случају емоција, најважнија варијабла образаца је дихотомија између афективне неутралности и афективности (Parsons 1951/1991: 39; Parsons 2009). Посреди је дилема у вези са тим да ли актер (не) очекује емоционалну гратификацију од неког односа, тј. која је количина прикладних или очекиваних афеката (емоција) за неку друштвену интеракцију. На пример, још током образовања деца уче да не очекују афективност од учитељице, док истовремено (треба да) очекују афективност од стране њихових родитеља. Парсонс примећује и да деца у школама првенствено уче да се понашају инструментално, што их припрема за радну снагу у модерном, бирократизованом друштву.

Ову проблематику Парсонс је илустровао и примером медицинске праксе, као ситуацијом у којој је проблем афективне неутралности посебно истакнут (Parsons 1951/1991: 296–305; Parsons 2009). За разлику од лекара који је вођен

² Видети и Парсонсову расправу о овим Тенисовим концептима у (Parsons 1937/1949: 686–694). Када је реч о емоцијама, занимљиво је да Парсонс тврди како су *Gemeinschaft* односи под утицајем одређене институционалне контроле, али не и у форми норми које директно регулишу конкретне циљеве, средства и околности акције. Ове односе пре свега карактеришу емоционални односи, што Парсонс илуструје примером љубави у контексту сродничких односа, брака и слично.

професионалним интересима, пацијенте и њихове сроднике (нпр. мајку неког детета код педијатра) одликују емоционални и партикуларистички односи. Ипак, чињеница је да и лекар има одређене дилеме и одређене емоције, посебно када је реч о сексуалним аспектима (додиривању пацијената), аспектима бола, смрти. Парсонс покушава да укаже на значајне разлике између професионалне и породичне ситуације када је реч о димензији вредности, што је индикатор различитих варијабли образаца. С друге стране, инжењери и њима слични актери који се у свом послу свакодневно суочавају са не-људским материјалима не осећају ову врсту дилема јер тај посао не обављају у контекстима који су испуњени емоцијама. Управо зато је (институционална) заштита од инхерентног „емоционалног притиска“ од кључне важности за професије као што је медицинска (Parsons 1951/1991: 309).

Ови увиди кореспондирају са савременим истраживањима из домена теорије личности који почивају на тзв. „когнитивно-афективном“ систему (Mischel, Shoda 1995). У питању су идеје којима се даје тумачење несклада између непроменљивости црта или структуре личности и варијабилности понашања у различитим ситуацијама. Наиме, тврди се да се индивидуе разликују у погледу когнитивно-афективних варијабли (очекивања, циљева, веровања), као и у погледу организације друштвених веза и односа, те начина на који те везе и односи ступају у интеракцију са психолошким и социјалним карактеристикама ситуације (Mischel, Shoda 1995: 246). Управо те „афективне“, ситуационе и динамичке разлике могу да објасне различито друштвено понашање (или друштвено делање) упркос релативној статичности или стабилности класичног концепта личности индивидуе.

И Парсонс тврди како се социјална гратификација „мери у афективним или ‘емоционалним’ оквирима“ (Parsons 1951/1991: 30). Када је пак реч о његовој дихотомији између партикуларизма и универзализма улога емоција је такође пресудна. У питању је разликовање која се тиче броја и обима људи са којима актери ступају у друштвене интеракције, при чему се партикуларни односи одвијају међу конкретним индивидуама, дифузни су и пре свега испуњени емоцијама. Са друге стране налазе се бирократски или универзалистички односи у којима се све особе третирају једнако. У том смислу, Парсонс истиче значајну улогу емоција и у контексту система награђивања, односно друштвено признатог професионалног статуса:

Ове две основне компоненте система награђивања неког друштва, професионално признање или поштовање и симболичко истицање које уз то иде, и ‘емоционална сигурност’, љубав и саосећање у сродничкој групи, морају на неки начин да иду заједно [Parsons 1951/1991: 111; Parsons 2009].

Према Парсонсу, тешко је руководити афективном неутралношћу која мора бити мотивисана афективном везаношћу дифузног карактера, укључујући ту и еманципацију индивидуе од ексклузивности наведених везаности (Parsons 1951/1991: 154; Parsons 2009). Другим речима, за појединца је најтеже да стекне једну универзалистичку или непристрасну оријентацију.

Својеврсни емоционални проблеми „прилагођавања“ такође су важан аспект Парсонсовог бављења емоцијама, пошто истиче да свака друштвена акција подразумева и одређени степен напетости и „фрустрација и дисциплиновања различитих врста“ (Parsons 1951/1991: 267; Parsons 2009). Занимљиво је да говори о сновима или сањању као техникама за смиривање напетости, уз став да су снови под великим утицајем социокултурне интеракције, упркос њиховој биолошкој основи. Тврдио је најзад да су осећања саставни део друштвених система, а да се емоције затим експресивно деле и симболизују. У том смислу, проблем афективног прилагођавања је и у блиској вези са религијом, односно са системом веровања у нагприродно.

Релевантност емоција у Парсонсовој теорији није очигледна само у његовом *Друштвеном систему*, већ и у *Структури друштвене акције*, посебно у деловима посвећеним Диркему (Parsons 1937/1949). Његова интерпретација Диркема, која се понекад сматра превазиђеном, заправо је релевантна за истраживања у домену социологије емоција (Fish 2005: 135). Према Парсонсу, Диркем са *Елементарним облицима* (Dirkem 1912/1982) улази у своју „идеалистичку“ фазу у којој је почео да сматра како је друштво сачињено „искључиво од идеја и осећања“, а постоји једино у уму појединаца (Parsons 1937/1949: 444; Alexander 1982).

У овој „позној“ фази, односно са својом теоријом о религији, Диркем је тврдио да је најзад открио и материјалне и духовне основе друштвене солидарности. С тим у вези, и поједини савремени теоретичари (Collins 2004) наводе да је он тиме указао на кључни скуп механизма који су у основи свих интерперсоналних понашања. Ови механизми пре свега су друштвени ритуали који су усредсређени на одређене спољашње објекте, али који представљају симболизована веровања и саму заједницу или друштво. Истовремено, у питању су ритуали у којима кључну улогу играју управо емоције. У својој анализи Диркема, Парсонс је обратио пажњу и на рационалне и на нерационалне елементе његове социологије, при чему се посебно фокусирао на осећања радости, туге и усхићености. (Fish 2005: 137). Чувени Диркемов концепт колективне узурелости за њега је пре свега означавао *емоционалну узбуђеност која јесте психолошке природе*, али и која је *друштвено нормирана*.

Фиш наводи да је Парсонсова чувена „егзегеза“ Диркемове социологије неопходна како бисмо на целовит начин разумели пуну природу и обим његових радова о религији и емоцијама (Fish 2005: 146). Посреди је аутентична анализа

која инсистира на трајној Диркемовој заинтересованости за емоционалне основе друштвеног поретка. С тим у вези, и Тирјакијан је на парсонсовски начин анализирао тзв. „плишане револуције“ у Источној Европи током 1989. године, посматрајући их управо у контексту емоционалних димензија диркемовске колективне узурелости (Tiryakian 1995).

Уз Диркема, Парсонс је у *Структури* подробно анализирао и Веберов концепт афективног делања, супротстављајући га Паретовом концепту осећања (Parsons 1937/1949: 671–672). Тврди се да је и Вебер укључио један „идеалистички“ елемент субјективности у своју социологију, насупрот уобичајеној интерпретацији Веберове социологије као фокусиране једино на рационално делање. Парсонс је подстицајно наводио на „изузетну кореспонденцију“ Диркема и Вебера у случају анализе ритуала, а у којима важну улогу играју симболи и емоције (Parsons 1937/1949: 673–677)³. Дакле, упркос томе што се Парсонс најчешће интерпретира као творац чисто рационалне парадигме друштвене акције, многи елементи његове социологије указују на изузетан значај емоција када је реч о стварању и одржавању друштвеног живота.

Најзад, у свом раду о обичајима и моралности који је написао на студијама, Парсонс износи занимљиву (бихевиористичку) замисао друштва и човека у којој емоције такође играју важну улогу (види Parsons 1996). Анализирајући структурну организацију друштвених обичаја, он је истакао и ова два значајна аспекта: објективно знање као „интелектуалну страну обичаја“ и субјективни укус, „који је пре свега њихова емоционална страна“ (Parsons 1996: 26).⁴ Другим речима, „млади“ Парсонс је и идеациони и емоционални аспект обичаја интерпретирао као карактеристику њихове структуре. Уз то, он спомиње и „емоционални ватромет“ који настаје када се крше одређени конвенционални ставови (као нпр. о уметности). Тада је истицао и да се обичаји и моралне норме *не* спроводе рационалном акцијом, већ да они функционишу кроз „слепе емоције“ и предрасуде (Parsons 1996: 31). Пошто су моралне норме заузимале истакнуто место у Парсонсовој зрел(и)ој социолошкој теорији, ово истицање варијабле емоција у његовом раном раду делује изузетно подстицајно.

³ Овде наравно није реч о дословној већ о нацнадној и изведеној интелектуалној кореспонденцији. Вебер и Диркем се, наиме, мада савременици, никада нису срели, али њихов теоријски сусрет спроведен је посредством Парсонсове теорије система/акције, која подједнако дугује Веберовој теорији делања, колико и Диркемовој замисли о моралној и интегративној снази друштвене кохезије и заједничких вредности и ритуала, те у самом *друштвеном* са функционалистичким предзнаком.

⁴ О „укусу“ неког доба, као о униформности у оријентацији друштвене акције, Парсонс је касније говорио у својој анализи Веберове социологије (Parsons 1937/1949: 677–686).

Никлас Луман и Александер Хинтон: емоције и савремена теорија система

Парсонсове замисли о месту и улози емоција у друштвеном систему корисно је допунити и упоредити са теоријом система Никласа Лумана (Luhmann 1984/1995). Уз то, и сам Луман се детаљно бавио емоцијом љубави (као страсти), односно историјском кодификацијом домена интимности (Луман 1982/2010).

Ваља одмах рећи да се Луман емоцијама бави на начин њиховог утилитарног комуникационог својства у домену својеврсног комуникативног делања, као оквира за истовремену реализацију појединачних интереса и постигнућа, али, још и више, одржања друштвеног поретка односно система. У за ову тему веома важном огледу *Љубав као страст. Прилог кодирању интимности* (Луман 1982/2010), он истражује љубав не као појединчано емоционално стање, већ “љубав” као скуп семантичких кодова који се, сходно њиховим друштвеним функцијама, трансформишу односно преконфигуришу на преласку из предмодерних у модерне облике друштвене организације, учествујући тако у процесу преласка из стратификоване на функционалну диференцијацију. “Сам медијум љубави у овом смислу”, каже он, “није осећање, већ је комуникациони код по чијим правилима човек може осећања да искаже, обликује, симулира, да их другим осећањима подреди, може да лаже и да се са свим тим нађе пред консеквенцама са којима се сусреће када се одређена комуникација оствари” (Луман 1982/2010: 25).

Луман је уложио напора да љубав схваћену на овакав начин стави у историјски и теоријскоаналитички контекст, односно да успостави чвршћу и логичку везу између ова два домена, позивајући се на пажљиво одабране примере и праксе као поткрепу за његову тезу о семантици љубави као комуникативном обрасцу који је у вези са типом друштвене организације односно са системским одликама конкретног друштва. На више места у овој студији он своје истраживање представља као историјско, док саме промене у семантици/кодовима љубави третира као *еволуционе*.

Ово је важно истаћи не само због уклопљености Лумановог истраживања на тему љубави у целину његове теорије друштвених система као самоодрживих аутопојетичких целина, већ и због упућености на парсонсовку традицију третмана појединачних мотивација у контексту онога што Парсонс зове друштвена акција. Мада можда на први поглед удаљена, ова веза заснива се на замисли о адаптибилним потенцијалима *и* актера *и* система, који се, у процесима међусобних поступних прилагођавања, могу свести на својеврсне друштвене еволуције. Луманов пројекат о љубави као семантици/кодификацији која обезбеђује релативно безконфликтну реализацију и синхронизацију еротских, емоционалних, културних, те, у генералном смислу комуникационих делања, може се довести

у везу са Парсонсовим функционалним претпоставкама за одржање друштвеног поретка. Истовремено, те Луманове идеје могу се довести у везу са (грубо узетом) читавом функционалистичком парадигмом о утилитарном и друштвено-нокорисном аспекту појединачне воље која се мора артикулисати на друштвено прихватљив начин. Наглашавајући, на крају своје студије, значај семантике љубави за одржање друштвеног система, он каже:

Код интимних односа је реч о друштвеним системима од којих се очекује, и од којих нарочито учесници очекују, да ће бити у потпуности правични према погледима и потребама лица која у њима суделују. Дакле, функција и давање смисла таквим друштвеним системима упућује нас на однос према систему индивидуалне личности. Интимни односи морају да буду оствариви за оно што личност од њих очекује - или ће као друштвени системи доспети у тешкоће. [Луман 1982/2010: 301].

Из овог навода види се да Луман нипошто не занемарује аспект личности у анализи кодификације љубави, те да његово наглашавање системског и комуникационог аспекта семантике не искључује једну могућу “психологију љубави” (уп. Sternberg 1986). То истовремено допушта да се његовој анализи придружи психолошка димензија пројекта семантике кодирања, утолико пре што он сам настоји да психички и друштвени домен емоција интегрише у јединствени комуникациони образац. За Лумана, емоције не само што интегришу и организују социјалне и психичке домene, већ мотивишу и домene функционисања аутопојезе која је, као што је познато, једна од кључних категорија у Лумановој теорији друштвених система. С тим у вези, функција коју имају емоције у оквирима психичког система наликује функцији имуног система у људском телу: емоције обезбеђују трајност аутопојезе свести (Luhmann 1984/1995: 275; Luman 2001). У својој теорији о друштвеним системима, Луман износи следећу тврдњу:

У вези са концептуалним основама аутопојезе засноване на свести, лако се долази до сфере проблема која је до недавно била прилично тешка за социологију (и отуда је ретко разматрана), а то је свет емоција. Емоције се појављују и захваћају тело и свест када је аутопојеза свести у опасности . . . Емоције нису представе које се односе на окружење, већ интерне адаптације на интерне проблемске ситуације у психичком систему које се односе на текућу производњу елемената система од стране елемената система [Luhmann 1984/1995: 274-275].

Ови наводи упућују на став да су емоције хомогене и унитарне, као и да се налазе у стању снажне међузависности према осталим телесним догађајима, што његову теорију чини подстицајном за расправе о емоцијама (и) у контексту

социологије тела (Turner 2007). Затим, он истиче социјалну условљеност специфичних емоција на основу њихове когнитивне и лингвистичке интерпретације (Luhmann 1984/1995: 276; Luman 2001). Такође, усредсређује се и на и постојање тзв. *културе емоција* када је реч о њиховом изражавању, али и (пре)обликовању. Дакле, Луманова теорија посматра емоције као да су у питању когнитивне адаптације, односно види их као „радикално интерне“ феномене (Stenner 2004). Уз то, тврди се да емоције могу да представљају и одређени „праг“ између органског, психичког и друштвеног домена, што води у закључак да оне доприносе и својерсној ревизији и класичне социологије и психологије емоција, о чему ће бити речи (Stenner 2004: 166).

Луманово истраживање љубави оријентисано је тако највише на опис и анализу раста модерног дискурса о љубави као страсти. Овај дискурс он повезује са процесима диференцијације и модернизације, уз посебну улогу масовних медија, односно средстава масовне комуникације (Luhmann 1982/1986). Пошто се фокусирао на семантику „(страствене) љубави“, уз употребу детаљних историјских извора, Луманове теоријске намере се заправо односе на домен социологије знања. За њега, трансформација (дискурса о) љубави имплицира механизам за транзицију традиционалних друштава у модерна друштва, а тај механизам пре свега су промене у области знања. Већ је поминуло да Луман не посматра љубав као осећање, већ као „симболички кодекс“ који указује на то који су ефикасни и прикладни начини комуникације у датој ситуацији (Луман 1982/2010).

Истовремено, његова теорија љубави ослања се о елементе Парсонсовог еволуционизма, односно на његове тврдње о релевантности диференцијације друштвеног система по свакодневно искуство индивидуе. Истицао је и да друштвени системи путем језика утичу на контролу и искуство емоција, што га приближава одређеним конструктивистичким идејама (Harré 1987), те савременим проблематизацијама емоцијама у оквирима теорија система (Hinton 1999).

Наиме, Александер Хинтон је формулисао специфични „биокултурни“ и „процесуални“ приступ емоцијама који доводи у везу са теоријама система (Hinton 1999). Када је реч о емоцијама, он истовремено критикује и радикални културни релативизам (са друштвеним конструктивизмом), као и једну натуралистичку (и у многоме редуccionистичку) визију културног универзализма. Решење које се налази између ова два опозита Хинтон назива „процесуализмом“ и одређује га као приступ који истражује начине на који се „емоције генеришу на синхрони и дијахрони начин“ (Hinton 1999: 304). Дакле, за разлику од дихотомне слике емоција као строго културних или искључиво физиолош-

ких „ствари“, он емоције види као само општу ознаку за феномене који могу да буду изазвани различитим факторима или узроцима (биолошким, менталним, друштвеним, културним итд.). Из тих разлога, неопходно је инсистирати на мултифакторској генези „емоција“, односно на научном изучавању емоција које је интегрисаног карактера.

Хинтон за овакав подухват проналази инспирацију управо у теорији система и у кибернетици као динамичким теоријским оквирима за промишљање међуодноса културних, социјалних, биолошких и психолошких фактора (Hinton 1999: 305). Ове факторе посматра као хијерархијски организоване, уз непрекидну међусобну интеракцију, те оснаживање и ограничавање путем система повратне спреге. Тада се поставља се питање на који начин емоције долазе у интеракцију са овим елементима система?

Емоције несумњиво имају своје телесне или „биоенетске“ аспекте који инкорпорирају и њихову природну историју или еволуцију, односно њихове еволуиране неурофизиолошке механизме. Такође, на социокултурном нивоу емоције одликују аспекти ове претходне димензије, али оне истовремено функционишу и по неким сопственим карактеристикама (нпр. на њих утичу сродничке везе, културни симболи, друштвени статус итд.). Најзад, на индивидуалном нивоу, емоције су узроковане и специфичним цртама личности, животним историјама, плановима, стратегијама итд. конкретних индивидуа. Кохерентност емоционалног искуства, тј. системска и динамичка интеграција свих ових домена, може да се постигне на синхрони и дијахрони начин. Наиме, синхрона перспектива тиче се начина на који се различити нивои организације емоција међусобно ограничавају, док се дијахрона перспектива односи на то како емоције долазе у (дијалектичку) интеракцију, (пре)обликујући се међусобно (Hinton 1999: 307). Дакле, уместо става о биолошком или културном примату емоционалног стања или искуства, овај биокултурни приступ (снажно инспирисан теоријама система) усредсређује се на саме механизме интеракције између различитих нивоа људске емоционалности.

Слично томе, и за Лумана су емоције много више од „интерпретиране биохемије“ – оне су, изнад свега, „самоинтерпретација психичког система“ пред ограничењима или изазовима окружења (Luhmann 1984/1995: 275). Емоције су те које трансформишу домен окружења у форму коју индивидуа може оперативно искористити на психичком нивоу (Stenner 2004: 161). С тим у вези, занимљива су и савремена истраживања емоционалног развоја (посебно осмеха и смејања) новорођенчади која усвајају приступ или перспективу (теорије) динамичких система (Fogel, Nwokah, Dedo et al. 1992). Према овој перспективи, емоције нису пасивна „стања“ већ само-организујући динамички

процеси који су у блиској вези са активношћу индивидуе у датом друштвеном контексту. На овај начин, емоционални процеси у раном детињству постају укоревени управо у социокултурне или друштвене системе.

Другим речима, системска разматрања *процесуалног* карактера емоционалног искуства одбацују уобичајене замисли о емоцијама као хомогеним појавама или датостима, те их посматрају као емергентне феномене са мултифакторским пореклом (Hinton 1999: 304). У том смислу је могуће прихватити социокултурну промену концепта љубави током времена или историје (Луман 1982/2010), али и задржати замисао о универзалним и неурофизиолошким детерминантама овог „биокултурног“ осећања. Овај приступ је необично значајан и зато што он почива на укоревености у свакодневне праксе актера, док истовремено не занемарује праксе обликовања активности индивидуа од стране како физиолошких, тако и социокултурних фактора (Hinton 1999: 319).

Теорија система као мост између социологије и психологије (емоција)

На основу ове анализе (значајне) улоге емоција у теоријама система Парсонса, Лумана, Хинтона и осталих теоретичара система, постаје очигледно у којој мери је ова теоријска традиција релевантна и за својеврсно повезивање или чак интеграцију социологије и психологије (емоција). У том смислу, теорије система су и својеврсни *коректив* за традиционално схваћену социолошку теорију која у своје анализе релативно ретко инкорпорира људске (друштвене) емоције, а чиме драматично маргинализује или запоставља један значајан део друштвеног искуства човека. С друге стране, теоретичари система су аутори који на креативан социолошки начин превазилазе дисциплинарне границе и формулишу свој теоријски подухват као систем у којем централну улогу играју (и) људске емоције.

Карактеристични психолошки поглед на емоције и људску емоционалност обично је укоревен у детаљној анализи индивидуалних и интраиндивидуалних процеса који се сматрају за емоционалне (Frijda 2008). Својеврсни дијалог социологије са психологијом и биологијом (емоција) посредством теорије емоција може да допринесе интеграцији сазнања и приступа различитих наука, па тврдња да „проучавање емоција, уколико оно представља покушај да се премосте друштвени и телесни домени, представља најпродуктивнији пут за то“ има пуног основа (Lyon 1995: 257). Тада се теорије система готово намећу као теоријски оквир који међу првима нуди подстицајне моделе и

концепте за овај храбар (иако релативно „јеретички“) подухват у контексту својеврсног дисциплинарног изолационизма социологије и психологије.

Психологија емоција се још од својих почетака у делима Џејмса (James 1884) и Фројда (Breuer, Freud 1895/1955; Frojd 1976a; 1976b) данас детаљно бави феноменима као што су психодинамички аспекти емоционалности, регулација емоција, развоје емоционалности, мотивациони аспекти емоција, димензије личности и темперамента у вези са емоцијама, ментално здравље и, пре свега, когнитивним аспектима емоција попут спознаје, закључивања, циљева, акција, памћења итд. (Oatley, Keltner and Jenkins 2006: 289–320).⁵ Психологија емоција нуди и изузетно важан фокус на оне емоционалне феномене које индивидуе (бихевиорално) манифестују и (ментално) осећају (Frijda 2008: 69), иако најчешће не обраћа пажњу на макродрушвене варијабле или на варијаблу друштвеног система.

С друге стране, социологија емоција се као систематско изучавање емоција у оквиру посебне социолошке дисциплине појављује релативно касно – седамдесетих година 20. века – иако емоције *јесу* имале извесно (понекад и знајачно) место у мисли класика и/или оснивача социологије. Централне фигуре социологије попут Маркса и Енгелса, Диркема, Вебера, Зимела, Мида, Кулија и других бавиле су се бројним аспектима емоционалности: осећањем отуђености, осећањем солидарности, очајем самоубица, анксиозношћу протестаната, афективним делањем, нијансама љубави итд. (Kemper 2000; Scheff 2000; Turner, Stets 2005). Готово сви класични теоретичари тврдили су да су емоције друштвени, а не индивидуални феномени, што је традиција или метатеоријска логика која одликује и већину савремених социолога емоција (Thoits 1989).

Критикујући уобичајену претпоставку да су емоције есенцијално психолошки феномени (и да самим тим нису прикладне за социолошку анализу) као заблуду (Barbalet 1998), социологија емоција је дисциплина која је у релативно кратком року указала на то да емоције јесу од фундаменталног значаја за готово све аспекте друштвеног живота. Међутим, у овој “борби за признање” у домену истраживања емоција, социологија (емоција) неретко губи из вида значајне увиде до којих је дошла управо психологија (емоција). Наведени ко-

⁵ У контексту еволуционих аспеката теорије система, занимљиво је и то да је још Чарлс Дарвин тврдио како су емоционалне склоности и осећања у самом средишту људских карактера, личности и поремећаја, због чега је и њега могуће сматрати претечом и психологије и социологије емоција (Darwin 1872/1989).

ректив у том правцу могу да буду управо теорије система које могу да послуже као инспиративни „мост“ између социологије и психологије емоција.

На пример, анализа љубави у оквирима теорије система (Луман 1982/2010) представља један од могућих путева за рушење овог интелектуалног изолационизма међу наукама о човеку и друштву, односно путева ка формулисању јединствене теорије о међуодносу друштва и човека. Љубав је у блиској вези са интимношћу и сексуалношћу, док представља и културну елаборацију сексуалних односа (Restivo 1977). Истовремено, чињеница је да љубав као снажна и психолошки релевантна емоција истовремено представља и друштвени однос и друштвени процес чије се еволуционо или адаптивно порекло може пратити преко анализе лакшег функционисања и развоја индивидуа и група, а о чему су у оквирима својих теорија система говорили и Луман и Хинтон. И Парсонсово инкорпорирање варијабле емоција у своју теорију друштвене акције (Parsons 1937/1949) и друштвеног система (Parsons 1951/1991), такође је изузетно значајан корак у том правцу.

Биолошки, психолошки и социјални системи су подједнако важни за целовито разматрање људског (емоционалног) искуства: биолошки систем се тиче неурофизиолошког циклуса емоционалне реакције, психолошки се односи на сопство и осећања (укључујући ту и унутрашња искуства индивидуе), а културни или социјални систем подразумева друштвену контролу емоционалног изражавања и емоционалне интеракције (Scheff and Bushnell 1984). Али, уколико се прихвате основне (прет)поставке *теорија* система, управо је друштвени систем основни оквир у чијим границама се појављује, изражава и осећа људска емоционалност, што показују и бројна истраживања (Hochschild 1979; Parkinson 1996; Burkitt 1997). Узимајући све наведено у обзир, теорија система у социологији, од њених класичних корена до савремених теоријских и емпиријских истраживања, издваја се као посебно плодносан приступ у проблематизацији и у целовитом објашњењу људске емоционалности, али и људске друштвене егзистенције.

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, J. C. (1982). *Theoretical Logic in Sociology, Vol. 2: The Antinomies of Classical Thought: Marx and Durkheim*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Barbalet, J. M. (1998). *Emotion, Social Theory and Social Structure: A Macrosociological Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Breuer J., Freud S. (1895/1955). *Studies on Hysteria*. Second Edition. New York: Basic Books.
- Burkitt, I. (1997). Social relationships and emotions. *Sociology* 31 (1): 37-55.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Darwin, C. (1872/1989). *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: John Murray.
- Dirkem, E. (1912/1982). *Elementarni oblici religijskog života*, Beograd: Prosveta (Karijatide), prevod, predgovor i prilozii Aljoša Mimica.
- Dirkem, E. (1895/2012). *Pravila sociološke metode*, Novi Sad: Mediterran Publishing (prevod sa francuskog Olja Petronić).
- Elias, N. (2001). *Proces civilizacije: sociogenetička i psihoogenetička istraživanja*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Fevr, Lisjen (1944/2015). *Sveta ljubav, profana ljubav. Oko Heptamerona*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Fish, J. S. (2005). Talcott Parsons and the sociology of emotion. *Sociological Perspectives* 48 (1): 135-152.
- Fogel, A., E. Nwokah, J. Y. Dedo *et al.* (1992). Social process theory of emotion: A dynamic systems approach. *Social Development* 1 (2): 122-142.
- Frojd, S. (1976a). *Tumačenje snova*, tom I, Novi Sad: Matica srpska.
- Frojd, S. (1976b). *Tumačenje snova*, tom II, Novi Sad: Matica srpska.
- Frijda, N. H. (2008). The psychologists' point of view. In: M. Lewis, J. M. Haviland-Jones and L. F. Barrett (eds.) (2008). *Handbook of Emotions*, Third edition (pp. 68-87). New York: Guilford Press.
- Harré, R. (1987). Enlarging the paradigm. *New Ideas in Psychology* 5 (1): 3-12.
- Hinton, A. L. (1999). Outline of a bioculturally based, „processual“ approach to the emotions. In: A. L. Hinton (ed.) (1999). *Biocultural approaches to the emotions* (pp. 299-328). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hochschild, A. R. (1979). Emotion work, feeling rules and social structure. *American Journal of Sociology* 85 (3): 551-575.
- James, W. (1884). What is an emotion? *Mind* 9 (34): 188-205.
- Kemper, T. D. (2000). Emotions. In: E. F. Borgatta and R. J. V. Montgomery (eds.) (2000). *Encyclopedia of Sociology, Vol. 2* (pp. 772-788). New York and Detroit: Macmillan Reference USA.
- Le Bon, G. (1895/2002). *The Crowd: A Study of the Popular Mind*. New York: Dover Publications.
- Луман, Н. (1982/2010). *Љубав као страст. Прилог кодирању интимности*, Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Luhmann, N. (1984/1995). *Social Systems*. Stanford: Stanford University Press.
- Luman, N. (2001). *Društveni sistemi*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

- Lyon, M. L. (1995). Missing emotion: The limitations of cultural constructionism in the study of emotion. *Cultural Anthropology* 10 (2): 244-263.
- Mischel, W., Shoda Y. (1995). A cognitive-affective system theory of personality: Reconceptualizing situations, dispositions, dynamics, and invariance in personality structure. *Psychological Review* 102 (2): 246-268.
- Oatley, K., D. Keltner and J. M. Jenkins (2006). *Understanding Emotions*. Second edition. Malden and Oxford: Blackwell.
- Parkinson, B. (1996). Emotions are social. *British Journal of Psychology* 87 (4): 663-684.
- Parsons, T. (1937/1949). *The Structure of Social Action*. New York: The Free Press.
- Parsons, T. (1951/1991). *The Social System*. London: Routledge.
- Parsons, T. (2009). *Društveni sistem*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Parsons, T. (1996). A behavioristic conception of the nature of morals. *The American Sociologist* 27 (4): 24-37.
- Restivo, S. (1977). An evolutionary sociology of love. *International Journal of Sociology of the Family* 7 (2): 233-245.
- Scheff, T. J. (2000). Shame and the social bond: A sociological theory. *Sociological Theory* 18 (1): 84-99.
- Scheff, T. J. and D. D. Bushnell (1984). A theory of catharsis. *Journal of Research in Personality* 18 (2): 238-264.
- Staubmann, H. , 2005-08-12 "Social Systems Theory and Emotions: A Comparison of Luhmann and Parsons" Paper presented at the annual meeting of the American Sociological Association, Marriott Hotel, Loews Philadelphia Hotel, Philadelphia, PAOnline <PDF>. 2013-07-26 from http://citation.allacademic.com/meta/p18614_index.html
- Stenner, P. (2004). Is autopoietic systems theory alexithymic? Luhmann and the socio-psychology of emotions. *Soziale Systeme* 10 (1): 159-185.
- Sternberg, R. J. (1986). A triangular theory of love. *Psychological Review* 93 (2): 119-135.
- Tarde, G. (1890/1903). *The Laws of Imitation*. New York: Henry Holt and Company.
- Thoits, P. A. (1989). The sociology of emotions. *Annual Review of Sociology* 15: 317-342.
- Tiryakian, E. A. (1995). Collective effervescence, social change and charisma: Durkheim, Weber and 1989. *International Sociology* 10 (3): 269-281.
- Tönnies, F. (1887/1957). *Community and Society*. East Lansing: Michigan State University Press.
- Turner, B. S. (2007). The sociology of the body. In: C. D. Bryant and D. L. Peck (eds.) (2007). *21st Century Sociology: A Reference Handbook*. Volume Two: Specialty and Interdisciplinary Studies. (pp. 90-97). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Turner, J. H., J. E. Stets (2005). *The Sociology of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Вебер, М. (1921/1976). *Привреда и друштво*, томови I и II, Београд: Просвета (Каријатиде, превод са немачког Тихомир и Олга Кострешевих)

Pavle Milenković
Aleksej Kišjuhas
Faculty of Philosophy
Novi Sad

THEORY SYSTEM CLASSICS AND THEORY OF EMOTIONS

Summary: This paper deals with the problematization of emotions within the systems theory in sociology, with special reference to Talcott Parsons and Niklas Luhmann. After considering the ambivalent interrelation of (studying) emotions and sociology, as well as the basic postulates of systems theory, we offer a (re)interpretation of the role and place of emotions within this theoretical tradition. It is argued that emotions as a variable have a prominent place and play a significant role in the formulation of the basic assumptions of systems theory in sociology. Attention is drawn to the fact that systems theories offer a useful theoretical framework for problematization and explanation of human emotions and emotionality in a comprehensive and relevant manner. Finally, we discuss systems theory as a potential connecting point or a bridge between sociology and psychology (of emotions).

Keywords: Systems theories, emotions, sociology of emotions, Talcott Parsons, Niklas Luhmann.